

Yttrandefriheten och islamismen

Några reflektioner kring islamisk väckelse och krav på inskränkningar av yttrandefriheten

- af *Thomas Nydahl*

»Högmodet och inbilskheten att vilja härska bortom graven är det mest löjligt och oförsäkligt av allt tyranni. Människa äger icke människa, ej heller äger något släktled del av kommande släkten.» Så skrev Thomas Paine för mer än tvåhundra år sedan i *Människans rättigheter*, ett våldsamt angrepp på den engelska kungamaktens ärftliga tyranni. Thomas Paine hade idémässigt anslutit sig till franska revolutionen och därmed också till upplysningen. Mot denna fria människa satte tyranniet in allt vad den hade av kraft och möjlighet. Hur har tiden sedan dess visat att makten kunnat förhålla sig neutral till upplysningssidéerna och dess uttolkare? Tyranniet har förvisso fortlevt, om än inte i de länder där Thomas Paine drabbades av det.

Man skulle kunna säga att Salman Rushdie är den moderne, i det demokratiska Europa verksamme författare som först fått känna på vad tyranniet innebär i praktiken, eftersom den dödsdom som utsändes av ayatolla Khomeini, fortfarande efter dennes död är giltig. Det är bokstavligen tal om ett tyranni som ärvs, och det är därför inte heller konstigt att den nyutkomna danska antologin *Fri tale*¹ utgår ifrån just denna fatwa i många av bidragen. Man skulle också kunna säga att 1989 års fatwa, vilken alltså kom samma år som Berlinmuren föll och man började skönja en större frihet i Europa, är något av en vattendelare sedan dess. Är det rimligt att religiösa vanföreställningar styr det fria ordets öde i vår del av världen? Vattendelaren har senare förstärkts, i och med att fatworna inte bara kommit från

¹ HELLE MERETE BRIX, FARSHAD KHOLGHI och PETER LEGÅRD NIELSEN: *Fri tale. Danske kunstnere om ytringsfriheden*. Gyldendal, 2005.

Thomas Nydahl

en annan världsdela, utan de facto flyttat in i de europeiska samhällena. Det rituella mordet på filmskaparen Theo van Gogh i Amsterdam blev i det avseendet nästa upptrappning och nästa vattendelare. Det kom i en tid som helt präglas av 11-septemberdåden och de därpå följande terrorattackerna mot Madrid, London och en rad andra städer, både i och utanför Europa.

Är yttrandefriheten i Europa hotad? Den människa som i ett eller annat avseende betraktar den som given begår ett stort misstag. Att för dagen inte ha ett behov av att yttra sig, betyder inte att den finns, trots min egen tystnad. I samma stund jag tar till orda ser jag om det jag sagt låter sig sägas. Att kritisera religion har i alla fall i min egen kulturkrets betraktats som en självklarhet. Någon gång mot slutet av 1960-talet upphörde väl intresset för det »hädiska», och den kritik som i ett eller annat avseende riktats mot den kristna kyrkan, både som religion och som institution har efterhand tyckts mer och mer ointressant. De debatter som trots allt förts, som kvinnoprästfrågan eller homosexfrågan, har för den icke troende tett sig som å ena sidan inomkyrklig problematik och å den andra sidan som mellanmänniska och rent allmänt giltiga för samhällslivet och kollektivet i stort. Med islams starka grepp om Europa har denna situation radikalt förändrats. Plötsligt har 1950-talets händelser blivit som nya. Att kritisera islam har blivit synonymt med främlingsfientlighet. Att angripa religionens urkunder – vilket t.ex. den franske författaren Michel Houellebecq (islam är »världens knäppaste religion», *Svenska Dagbladet* 23/8-2005) och den italienska journalisten Oriana Fallaci (»Om vår kultur har samma värde som en som kräver burqa, varför tillbringa ni då er semester i Toscana och inte i Saudi Arabien?») *The Wall Street Journal*, *Opinion Journal* 13/3 2003) gjort i sina angrepp, vilka varit både starka och principiellt djupgående – har inneburit en risk att hamna inför rätta, anklagad för att begå ett »hatbrott» eller att »kränka en världsreligion och dess utövare». För konstnärer som på 1950- och 60-talen angrep katolska kyrkan på samma sätt – som t.ex. Fernando Arrabal – skulle dagens situation ha framstått som mycket osannolik, därför att deras eget agerande bidrog till att göra »hädelsen» alltmer ointressant och marginaliserad. Arrabals angrepp var inget självändamål. Lika lite som tidigare angrepp på kristendomen har varit det. De syftade till förändring, till

Yttrandefriheten och islamismen

upplysning där vanföreställningar och myter härskade. När Ingemar Hedenius utgav sin bok *Tro och vetande* 1949 blev det något av sista spiken i kistan för dem som fortfarande tyckte att man skulle dra människor inför rätta för att ha hädat. Hedenius skrädde inte orden och konstaterade: »Vi står inför valet att antingen förkasta den kristna tron i alla dess former eller just i den viktigaste livsåskådningsfrågan vända oss bort från förnuftet, det enda instrument vi har för att få hållfast klarhet om verklighet och vår situation i den.»² Hedenius kunde inte ha föreställt sig att ett land som Sverige återigen skulle göra avkall på vunna framsteg och ställa sig i vanföreställningarnas tjänst, genom att misstänkliggöra och tabuisera kritiken mot en religion. Händelsen skulle på nytt bli både intressant och central. Botho Strauss, som själv tycks vara bekännande kristen, skriver i *Kopistens misstag*: »Religionernas makt går mot sitt slut... Hur ofta har man inte läst det i moderna tänkares verk! (Och jag senast på nytt i Canettis *Masse und Macht*). Och så uppstår religionernas makt på nytt. Och det i samma århundrade som dödförklarade den. Hävdar sig återigen, fast nu sker det på ett oantastligt ställe, som i islams fall.»³ I vår tid är religionen alltså lika fräsch som en nyutprungnen ros, och framstår kanske som en av de stora stridsfrågorna för dagen. Återigen kan vi »häda» och angripas för att vi gjort det. Vi kan inte bara angripas med ord av troende människor. Vi kan råka betydligt värre ut än så om vi formulerar ett tvivel eller en ateistisk tanke. Det är nämligen stor skillnad på gudstro och religiöst formulerat hat. Skillnaden mellan fredsfursten Jesus i den kristna traditionen och krigsherren Muhammed inom islam kan inte bli tydligare än den är just nu. När människor mördas eller drivs till tystnad av islams förespråkare kan man inte karaktärisera situationen på annat sätt. Hur har då sekulariserade europeiska samhällen kunnat drivas hit? Vilka krafter har styrt utvecklingen, och i hur hög grad är vi själva skyldiga till att den ledde hit? Jag skulle vilja börja besvara dessa frågor med att hävda, att tiden efter Förintelsen bestämt vår egen räddhågsna, nästan undanlidande, relation till folk och kulturer utanför den kristna och/eller sekulära. Varje nytt inslag i våra länder, som nått oss antingen med invandringen

² INGEMAR HEDENIUS: *Tro och vetande*, 1949, s. 131.

³ BOTHO STRAUSS: *Kopistens misstag*. Norstedts, översättning av Lars W. Freij, 2000, s. 47.

Thomas Nydahl

eller med den globala sammansmältningssprocessen, har gjort oss osäkra och försiktiga. I och med att de officiella ståndpunkterna präglats av erfarenheterna från Förintelsen har också varje kritik mot invandringens karaktär eller omfattning stämplats som »rasistisk» eller »främlingsfientlig». Ingen, bokstavligt talat ingen, har i det offentliga samtalet tagit risken att förknippas med nynazistiska eller andra extrema rörelser och har då hellre tigit, också inför de uppenbara missförhållandena. I ett land som Sverige, där det blivit ett brott att hissa den svenska flaggan och att sjunga psalmer i kyrkorna på skolavslutningen har varje meningsyttring om nation, identitet, språk och kulturtradition stötts ut ur offentligheten till förmån för en offer-kultur där alla resonemang utgår ifrån abstraktioner som »etnisk rättvisa» och »etnisk representation». Med begrepp som »andra-generationens invandrare» har vi skapat en mytologi som dels baseras på att en ättling till invandrare för alltid själv kategoriseras som en sådan, dels på en rad tabu-belagda ämnen. Till exempel har det betraktats som »främlingsfientligt» att diskutera islam, om en invandrare varit muslim, eftersom denna då kunnat känna sig »kränkt». Det lustiga med den uppkomna situationen är att den så radikalt skiljer sig från efterkrigstidens kristendomskritik: den har kunnat framföras utan minsta hänsyn till om en kristen människa skulle ha känt sig personligen angripen. Och just denna kritiska hållning till ideologiska och filosofiska system måste vara en av demokratins och yttrandefrihetens grundpelare, eftersom den till sin karaktär aldrig riktar in sig på en enskild människa som omfattar dess idéer utan på idébygget som sådant.

Författaren Anders Johansson, poeten som vid sidan av sina diktsamlingar är mest känd för sina vackra bild- och textskildringar av öländsk natur och djurliv, fick känna på vad ett engagemang i dessa frågor kan innebära. Vårvintern 2003 startade han en debatt i *Ölandsbladet* om invandringen och de islamistiskt präglade svenska gettona. Han ställde en rad kritiska frågor och undrade bl.a. över hur nationsbegreppet angrips i en tid av våldsamma etno-sociala konflikter: »Människor som bott vid samma åkrar och hav och gator har utvecklat traditioner och mönster som är gemensamma: en oerhörd rad av händer har bearbetat trä och järn, burit byggnadsmaterial, lagt på färger (...) Jag vill tillhöra den svenska

Yttrandefriheten och islamismen

nationen och den svenska jorden. I den mån jag vill tillhöra något utanför Sverige så är det hela världssamfundet, alla människor»⁴ löd en av hans självklara markeringar. Han påpekade också, på tal om den stora muslimska gruppen bland invandrarna, att »hedersmord, kvinnlig omskärelse, polygami, arrangerade äktenskap och andra typer av etniskt förankrade kvinnoförtryck är förbjudna enligt svensk lag.»⁵ Om man deltar i debatten med sådana synpunkter blir man snabbt stigmatiserad. Anders Johansson blev utkastad från Carlssons förlag där han i många år utgivit sina naturböcker. Detta fick inte sägas! Och sades det ändå fick man räkna med repressalier eller utstötning. Anders Johansson fick just detta, men understryker själv idag att han högt värderar den frihet det inneburit.

Själv skrev jag sommaren 2005 ett stort reportage om brottsligheten i min egen hemstad.⁶ Den ledde till mängder av sympatyttringar från läsarna. Men brottslingarnas familjer anmälde *Kristianstadsbladet* för Pressens Opinionsnämnd, och skrev bl.a. i sin anmälan att de »kände sig som offer för yttrandefriheten». Jag hade i artikeln påpekat att brottslingarna, av arabiskt och iranskt ursprung, växt upp i en gettokultur där de lärt sig förakta allt som majoritetssamhället, d.v.s. Sverige, stod för. Modern till en av de unga brottslingarna hade också i förhör sagt att hennes son endast åtlydde en morbror bosatt i Iran! Jag blev också angripen i *Svenska Dagbladet*, därför att en av böckerna i min trilogi *Politisk geografi*⁷ på ett »provocerande sätt» berättade om tillståndet i några europeiska storstäder.

Det finns en rad exempel från svensk offentlighet. De få människor som vågat sätta ord på sammanhangen och visat på sambandet mellan islamisering, getto och brottslighet har alla på ett eller annat sätt marginaliserats, avskedats eller tystats.

Man kan i sammanhanget påminna sig vad Kåre Bluitgen skriver i den danska antologin *Fri tale. Danske kunstnere om ytringsfriheden*: »Der er idag så mange i det offentlige rum og i den offentlige debat, der føler sig krænkede, at man kan

⁴ ANDERS JOHANSSON: *Invandrapolitiken i "Månas" Sverige*. Häggelunds förlag, 2003, s. 78.

⁵ *Invandrapolitiken i "Månas" Sverige*, s. 66.

⁶ *Kristianstadsbladet* 10/9-2005.

⁷ THOMAS NYDAHL: *Politisk geografi* (del 1-3: *Politisk geografi*, 2002; *Ökenvandring*, 2003; *Kön, klass och kultur*, 2005).

Thomas Nydahl

fordre svin med dem. Der er tale om mennesker, hvis ytringer tillægges stor værdi af mediefolk og politikere; det er nærmest blevet et argument i debatten at føle sig krænket.»⁸ Men Bluitgen visar att det finns ett historiskt samband för denna känsla av kränkning: »På et område stammer traditionen med att gengælde verbal krænkelse med vold fra Muhammed selv. Digtere, der krænkede hans ære, beordrede han dræbt. Det gjaldt bl.a. den gamle jødiske digter Abu Afak og den kvindelige digter Asma bint Marwan.»⁹

Mot hela den räddhågsna kultur, vilken inte vågar ta strid mot farliga tendenser i det egna samhället, skulle jag vilja ställa en helt annan. När den polska kommunismen äntligen bjöds motstånd av en stor folkligt rörelse, djupt förankrad i den katolska tron, Solidaritet, skrev en av kyrkans män, Józef Tischner en uppfordrande bok, *Solidaritetens etik*, i vilken vi kunde läsa om ett helt annat slags människor: »Människorna kastar av sig sina masker, går ut ur sina gömställen, visar sina verkliga ansikten... Saken gäller människans värdighet, vilket i sin tur har sin grund i hennes samvete. Den djupaste solidariteten är samvetenas solidaritet.»¹⁰ Just i detta historiska ögonblick ser det ut som en stark religiös tradition möter upplysningstraditionen och ger människor mod och ansikten. Därmed blir också deras röster – och samveten! – synliga inte bara kollektivt utan också, och kanske framför allt som ett tydligt budskap till tyrannerna: er tid är förbi, våra samveten tillåter inte längre att ni härskar över oss. Det som hände i Polen i början av 1980-talet tycks idag som bortblåst. I Europa råder ett slags spänd tystnad, som väntade folken på något, en förlösning, en avgörande vändning, en förändring. Hukande under EU-diktaten och den kulturella nivelleringen låser vi våra dörrar med dubbla lås och hoppas att ingen ska kunna läsa våra innersta tankar.

Mot den bakgrunden är det befriande att läsa Ayaan Hirsi Alis bok *Kräv er rätt!* Själv född in i en muslimsk kultur har hon trätt ut i ljuset, deltagit i debatten, engagerat sig politiskt och på andra sätt argumenterat emot en religion som kräver

⁸ *Fri tale*, s. 105.

⁹ *Fri tale*, s. 108.

¹⁰ JÓZEF TISCHNER: *Solidaritetens etik*, Åsak, översättning av Anders Bodegård, 1984.

Yttrandefriheten och islamismen

av sina anhängare »ett skräckfyllt förhållande till Gud» och »fullständig underkastelse».¹¹ Hon gör allt annat än tiger. Hon samtycker inte. Hon ansluter sig till den tradition där samvetet och övertygelse formar orden. Men låt mig för ett ögonblick återvända till Botho Strauss. Om man läste resten av det stycke jag tidigare citerade av honom skulle man finna något ytterst bestickande. Han skriver nämligen: »Den nya sfäruppdelningen är verkställd sedan länge. Den ena sidan utkämpar trosstriden, den andra kämpar för en djupare förståelse av den som har en annan trosuppfattning. Det skulle ju också kunna tänkas att man i en sådan konflikt återupptäckte eller stärkte sin egen sakramental identitet.»¹² Det är något helt annat Strauss är ute efter. Frågan är om hans tanke är realistisk i en tid då kriget redan proklamerats och alla tankar på samtal och lärdom om den andre skrotats? Kan upptäckten av den andre stärka en kristen tradition?

Hirsi Ali skulle förmodligen inte hålla med Strauss, eftersom hon in på bara huden fått känna av motsatsen. Ytterst är det den egna erfarenheten som avgör ställningstagandet, hur »fördomsfria» vi än vill framställa oss själv, inför spegeln eller andra människor. Vad är det då Hirsi Ali fått vara med om? Vad är det som lagt grunden för hennes frihetliga tänkande?

Låt mig först bara påpeka, att hennes bok i både Sverige och Danmark mötts av arrogant kritik. Det är hon som kallas »provokatören» – därför att hon kritiserar en rörelse och en ideologi som har mord på sitt program. I liberala *Information* kunde man t.ex. läsa om utgångspunkten för hennes kritik, att den har en »mildest talt diskutabelt præmis» – och man frågar sig varför. Jo, för att Hirsi Ali talar klarspråk och kallar den islamistiska rörelsen ociviliserad och medeltida. Den upplyste liberalen vill helst ha en diskussion som utesluter klarspråket, av rädsla för att såra någons känslor eller kränka någons identitet. Just samma hädelse-politik jag tidigare belyst.

Hirsi Ali har inte haft annan anledning att omvärdera sin muslimska uppväxt än en erfarenhet och dess fysiska tyngd: »Jag förebrås för att jag inte gör någon

¹¹ AYAAN HIRSI ALI: *Kräv er rätt! Om kvinnor, islam och en bättre värld*, Bonnier Fakta, översättning av Joakim Sundström, 2005, s. 8.

¹² *Kopistens misstag*, s. 48.

Thomas Nydahl

skillnad mellan religion och kultur. Kvinnlig omskärelse skulle inte ha något med islam att göra, eftersom den här grymma ritualen inte förekommer i alla islamiska samhällen. Men islam kräver att kvinnan är oskuld när hon ingår äktenskap (...) Genom islam har sådana lokala sedvänjor spritts, förstärkts och blivit heliga.»¹³ Hennes nya liv, som sekulär medborgare i ett demokratiskt land, präglas av upplysningens ideal. Hon är i själen en syster till Thomas Paine, och det hennes kritiker kallar för »provokationer» är just beståndsdelar av denna upplysning. När hon gjorde filmen *Submission, Part 1*, tillsammans med Theo van Gogh var det uttalade syftet att med citat ur Koranen visa hur religionen som sådan föreskriver underkuvandet av kvinnan, både i familjen och i samhället. Hennes kritik bygger på att belysa faktiska förhållanden, inte att skenfäktas. De krigiska verserna ur Koranen står därför skrivna på den pryglade, blödande och nakna kvinnans kropp. Filmens titel är densamma som betydelsen av ordet islam: underkastelse! Och det är bokstavligt talat denna nakna kropp som man kräver underkastelse av: »Oh, Allah, när jag ligger här sårad och nedbruten hör jag inom mig domarens röst när han förklarar mig skyldig. Straffet jag dömdes till finns i dina ord: »Skökan och skökokunden skolen I giva hundra gisselslag vardera; Och haven intet medlidande med dem, när det gäller Guds religion om I tron på Gud och den yttersta dagen»». Den straffade kvinnan heter Ashia. I filmen ligger hon i fosterställning. Hennes kropp är full av sår och ärr, och ur Koranen läser man den text som heter *Ljuset* (24:2). Kan det bli tydligare än så? Är inte bilden av den sönderslagna kvinnan just den illustration som texten kräver? Och när jag ställt dessa frågor knyter jag gärna an till det Józef Tischner skrev. Motsatsen till den underkuvade människa, vars kropp är fullskriven av aggression – texter vars banalitet heligförklarats i den muslimska traditionen – återfinns just hos honom: det öppna ansiktet, den orädda blicken, viljan att låta samvetet tala och därigenom säga emot all ärftlig tyranni. I den meningen står han mitt i upplysningens bästa avsikter, som en fri människa, redo att fatta sina beslut, välja sin framtid och göra det i gemenskap grundad på den tradition och det arv han eller hon tilldelats.

¹³ *Kräv er rätt!* s. 25.